

Colloquium 2(42)/2021
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/18coll2021>

STEFANA MORAWSKIEGO DROGA DO UPRAWIANIA ESTETYKI/FILOZOFII SZTUKI. PODSTAWOWE USTALENIA (CZ. 1.)*

Stefan Morawski's way to practise aesthetics/philosophy of art.
Principal findings (Part 1)

Piotr J. Przybysz
Uniwersytet Gdańsk
e-mail: pjprzybysz@hotmail.com
ORCID 0000-0002-6743-2938

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie sylwetki naukowej prof. Stefana Morawskiego z okazji jego 100. rocznicy urodzin. Przedstawiam podstawowe etapy rozwoju naukowego prof. Morawskiego. Uzupełniam powyższe o główne rozwiązania i propozycje, które prof. Morawski wniósł do filozofii, filozofii kultury, estetyki i teorii i krytyki sztuki. Czynię również próbę uwzględnienia elementów biograficznych, które miały wpływ na losy i decyzje podejmowane przez Stefana Morawskiego. Dotyczy to szczególnie lat 40., 50. i 60. XX wieku.

Słowa kluczowe: Stefan Morawski, informacje biograficzne, filozofia sztuki, estetyka, teoria i krytyka sztuki.

Abstract

The aim of the article is to present the scientific profile of Professor Stefan Morawski on the occasion of the 100th anniversary of birth. I present the basic stages of Prof. Morawski's scientific development. I complement it with the main solutions and proposals, which prof. Morawski brought to philosophy, philosophy of culture, aesthetics and theory and art criticism. I also attempt to take into account the biographical elements that influenced Stefan Morawski's life and decisions. This is especially true in the 1940s, 1950s and 1960s.

Keywords: Stefan Morawski, biographical information, philosophy of art, aesthetics, theory and art criticism.

* Tekst ten publikuję w Colloquium (miałem szczęście zaproponować nazwę tego czasopisma) jako wyraz mojej wdzięczności wobec osób, które wsparły mnie na dość ekstrawaganckiej drodze w Akademii Marynarki Wojennej, jaką były moje zainteresowania filologią polską, filozofią i estetyką.

Stefan Morawski, biographical information, philosophy of art, aesthetics, theory and art criticism

Stefan Morawski [Rosenbaum]¹ urodził się w Krakowie 20 października 1921 roku, a zmarł w Warszawie 02 grudnia 2004. To wybitny filozof kultury, filozof sztuki, estetyk, historyk myśli estetycznej i krytyk sztuki. W sumie jest autorem około 1200 publikacji. Najważniejsze prace S. Morawskiego to: *Rozwój myśli estetycznej od Herdera do Heinego* (1957); *Studia z historii myśli estetycznej XVIII i XIX wieku* (1961); *Absolut i forma. Studium o egzystencjalistycznej estetyce André Malraux* (1966); *O przedmiocie i metodzie estetyki* (1973); *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics* (1974); *Na zakręcie od sztuki do po-sztuki* (1985); *Główne nurty estetyki XX wieku* (1992); *The Troubles with Postmodernism* (1996); *Niewdzięczne rysowanie mapy... O postmodernie(izmie) i kryzysie kultury* (1999). Morawski publikował nie tylko pod swoim imieniem i nazwiskiem, posługiwał się inicjałami M.S., S.M., Sm, a także pseudonimami: Małgorzata Janicka, Andrzej Kowalski, Helena Opoczyńska, Marek Różowicz, Marek Spoczyński i Marek Stefanowicz. Przeważnie korzystał z tego zabiegu podpisując się pod recenzjami (filmów, książek i wystaw), ale nie tylko.

Droga do uprawiania nauki

Morawski należy do pokolenia Kolumbów², brał czynny udział w powstaniu warszawskim, dowodząc plutonem. (Morawski, 1995, ss. 87–90; Morawski, 2004, ss. 173–181)³. W trakcie pracy jako robotnik fizyczny w fabryce kostek maggi przy Krakowskim Przedmieściu, która nosiła mylącą nazwę Instytutu Farmaceutycznego (Morawski, 1996, s. 98), jednocześnie studiował filozofię na tajnych kompletach Uniwersytetu Warszawskiego i medycynę w Prywatnej Szkole Zawodowej dla Pomocniczego Personelu Sanitarnego (w tzw. szkole Zaorskiego), która była zakonspirowanym wydziałem lekarskim. Doszedł w tej wiedzy medycznej dość daleko, bo dopiero „wkuwanie” farmakologii odręczyło go skutecznie od tej nauki (Dziemidok, 1985, s. 16). Skorzystała, w późniejszym czasie, na tym estetyka i filozofia kultury,

¹ Na podstawie Protokoll Jüdische Gemeinde Krakau – Skawińskiego nr 2, z 9 sierpnia 1940 przesłanego przez p. Martę Janiszewską-Stefanek z Żydowskiego Instytutu Historii mogłem jednoznacznie rozstrzygnąć pisownię pierwotnego nazwiska prof. Morawskiego. Morawski zmienił nazwisko w czasie okupacji.

² Nazwa pochodzi od tytułu powieści Romana Bratnego *Kolumbowie. Rocznik 20*.

³ Morawski znalazł się w I obwodzie z ośmiu, na które Warszawę podzieliło powstańcze dowództwo. Obwód I nosił nazwę Śródmieście i jego dowódcą był ppłk Edward Pfeiffer „Radwan”. W skład tego obwodu wchodziły cztery rejony. Batalion Morawskiego „UNIA” pod dowództwem kpt. Cypriana Odorkiewicza „Krybar” należał do rejonu I, którego komendantem był mjr Stanisław Błaszczak „Róg”.

gdyż Morawski pozostał wierny filozofii. Znalazł ponadto poręczny argument usprawiedliwiający jego decyzję: stwierdził mianowicie, że to nie medycyna jest w stanie wyjaśnić filozofowanie, ale filozofia może oświecić sens medycyny. (Morawski, 1996, s. 99) Studiowanie filozofii rozpoczął pod opieką prof. Tadeusza Kotarbińskiego, ale gdy ten usłyszał entuzjastyczne wystąpienie Morawskiego na temat poglądów Henri Bergsona, wysłał początkującego studenta do prof. Władysława Tatarkiewicza. W późniejszym czasie ten związek Morawskiego z Tatarkiewiczem będzie się pogłębiać. Czas do powstania warszawskiego upłynął mu na studiowaniu fascynującej go filozofii i to pod okiem znakomitych profesorów, m.in. Tadeusza Kotarbińskiego, Władysława Tatarkiewicza, Władysława Witwickiego, Juliana Krzyżanowskiego oraz Nelli Samotyhowej. Absolutorium Morawski uzyskał tuż przed wybuchem powstania.

Po zakończeniu wojny związał się z rodzinnym miastem i ważnym ośrodkiem życia akademickiego – Krakowem. Spędził tutaj ponad siedem lat bardzo aktywnego życia. Był to zdecydowanie inny świat, niż ten który opuścił przed wybuchem wojny. Z czterdziestoosobowej rodziny ocalało w sumie sześć osób. Morawski tak to ujmuje: „Trzeba było urządzić sobie egzystencję samemu. Od korzeni – według własnych sił, możliwości i zamiarów, na gruzach rzeczywistości, która była nie do odbudowania” (Morawski, 1996, s. 106). Tutaj też najprawdopodobniej podjął decyzję, że uprawianie pracy naukowo-dydaktycznej będzie jego sposobem na życie. Plan ten realizował w imponującym tempie. Najpierw obronił pracę magisterską noszącą tytuł *Intuicja a intelekt u Bergsona i Russela* i 11 września 1945 roku uzyskał tytuł magistra, nadany uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego⁴. Promotorem pracy był prof. W. Tatarkiewicz. W roku akademickim 1945/46 podjął obowiązki asystenta bezpłatnego przy Katedrze Historii Filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ponadto, w związku z wyjazdem prof. Tatarkiewicza na zaproszenie do Francji, został poproszony o poprowadzenie zajęć ze studentami Uniwersytetu Warszawskiego – w tym momencie los popchnął go w kierunku estetyki. „Wezwał mnie i rzekł [W. Tatarkiewicz – dop. P.J.P.]: »Będzie Pan za mnie prowadził zajęcia estetyczne«. Odpowiedziałem na serio przestraszony tą perspektywą: »Panie Profesorze, przecież ja nigdy w życiu tego nie robiłem«, Tatarkiewicz zamknął tę arcykrótką rozmowę stwierdzeniem: »Kiedyś trzeba zacząć, naucz się Pan w trakcie zajęć«. Zostawił mi swoje proseminarium, na którym czytaliśmy i komentowaliśmy E. Burke’a. Po powrocie oświadczyłem profesorowi, że spróbuję o Burke’u napisać pracę doktorską. Otrzymałem natychmiastową zgodę. I w ten sposób wszedłem na obszar estetyki” (Morawski, 1984b, s. 14). Po niespełna dwóch latach Morawski obronił doktorat w 1947 roku, a promocja doktorska odbyła się 18

⁴ Informacje dotyczące zdobytych stopni i tytułów naukowych, zajmowanych stanowisk oraz miejsc zatrudnienia czerpię z udostępnionych mi dokumentów przez prof. S. Morawskiego.

lutego 1948 roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Tytuł pracy: O koncepcji Edmunda Burke'a na tle XVIII-wiecznej estetyki angielskiej, której promotorem był prof. Tatarkiewicz, w dużym stopniu powstała podczas pobytu na Wydział Sztuk Pięknych Uniwersytetu w Sheffield w Anglii w roku akademickim 1946/47. Co może być deprymujące dla tych, którzy podjęli w dorosłym życiu naukę języka angielskiego, to to, że Morawski w tym czasie mając 26–27 lat, ukończył anglistykę, którą łączył z pracą nad doktoratem i asystenturą u prof. Tatarkiewicza. Do 1948 roku można, jak sądzę, mówić o pierwszym etapie rozwoju naukowego, który wypełniony był kontynuacją podjętych studiów, obroną pracy magisterskiej i doktoratu oraz wdrażaniem się w rolę nauczyciela akademickiego. Cezurę wyznacza tutaj promocja doktorska, która potwierdziła osiągnięty poziom i wiązała się zarówno z awansami, jak i kolejnymi obowiązkami podejmowanymi przez Morawskiego. Wiążącą w tej sprawie jest opinia prof. Romana Ingardena wystawiona doktorowi Stefanowi Morawskiemu, w której Ingarden w 1948 roku stwierdzał: „Odniosłem wrażenie, że Dr Morawski odznacza się nieprzeciętnymi zdolnościami i dość znaczną jasnością myślenia i wykładu, a także sporym zasobem wiedzy w zakresie estetyki.” (Ingarden, 1948).

Pierwsze kroki w budowaniu swojego miejsca

Morawski od początku swojej drogi, po zakończeniu II wojny światowej, związał się z organizacjami lewicowymi.⁵ (Morawski, 1989, s. 23) Został przewodniczącym OMTUR-u [Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego], potem zaś pełnił w Krakowie przez rok funkcję przewodniczącego ZNMS-u [Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej]. Te decyzje tak tłumaczył: „Marksizm zaczął wyłaniać się na horyzoncie dopiero tuż po wojnie [...]. Zdecydowałem się po długich wahaniach [...] na opcję komunistyczną dlatego, że wypełniała lukę po niespełnionym całościowym poglądzie na świat, który zastąpiłby religię.” (Morawski, 1996, s. 107). Konsekwentnie, po obronie doktoratu, Morawski postawił przed sobą kolejny ambitny cel: odtworzenia i uzupełnienia brakujących fragmentów estetyki marksistowskiej. Pomagało w tym prowadzenie wstępu do estetyki marksistowskiej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ponadto prowadził zajęcia na Międzyuczelnianym Studium Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym oraz na Akademii Muzycznej w Krakowie. Z jednej strony nabywał coraz większej kompetencji merytorycznej, z drugiej zaś strony coraz bardziej angażował się w lewicową ideologię, a po latach przyzna, że stał się jej religijnym wyznawcą: „Tak oto nieświadom swych pomyłek i sprzeczności myślowych zamieniłem marksizm w ewangelię” (Morawski, 1984b, s. 15). Nietrudno się domyślić, że musiało to mieć wpływ na relacje

⁵ Morawski tradycje lewicowe wyniósł z domu, jego ojciec był „socjalistycznym piłsudczykiem” zaś „pierwszą [ojca – dop. P.J.P.] ideową przystanią był PPS”.

Morawskiego z prof. W. Tatarkiewiczem. Morawski wiedział, że w ciągu trzech lat po wojnie *gros* tego, co osiągnął, zawdzięczał współpracy z Tatarkiewiczem; był to jego, jak mówił, „ukochany mistrz”, bowiem przyjął jego metodę badawczą, pierwsze jego prace były wzorowane na tym, czego nauczył się od niego (Morawski, 1984b, s. 14). Jednak w 1948 nastąpiło ostateczne rozejście się z Tatarkiewiczem (Morawski, 1984, s. 15). Tak ten fakt, pod koniec życia, relacjonował Morawski: „We wczesnych bowiem latach stalinowskich dwukrotnie wystąpiłem z krytyką Jego [W. Tatarkiewicza – dop. P.J.P.] poglądów na sztukę. Atakowałem mego nauczyciela, którego wygnano z uczelni i był wówczas *persona non grata*. Pouczałem go, jak marksizować. Śmieszne to, smarkate i głupie. Nie ma usprawiedliwienia dla mojego ówczesnego zachowania. [...] Robiąc dzisiaj rachunek sumienia, to że zraniłem moją nielejalnością Tatarkiewicza, składa się na jedną z głównych porażek mego życia” (Morawski, 2001, s. 66).

W 1951 roku Morawski został mianowany adiunktem w Katedrze Podstaw Marksizmu-Leninizmu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tak więc systematycznie piął się po kolejnych szczeblach akademickiej kariery, a tempo tego marszu musiało niejednego wpędzić w kompleksy. Morawski osiągnął dużo, bo w ciągu trzech lat od napisania pracy magisterskiej obronił pracę doktorską, a po kolejnych czterech dysponował niebagatelnym doświadczeniem dydaktycznym i dużą liczbą publikacji. Jednak intensywność pisarska, jak również ideowe zaangażowanie nie wpływały dodatnio na ich poziom. Zwieńczeniem tak ideowych wyborów, jak i dotychczasowych osiągnięć w budowanej karierze akademickiej, miała być praca poświęcona estetyce marksistowskiej. Owoc tych wysiłków ukazał się w 1951 roku, drugie wydanie nieco rozbudowane w 1952 roku i nosiło tytuł: *Szkice z podstawowych zagadnień estetyki marksistowskiej* (Morawski, 1951, 1952). Należy przypuszczać, że publikacja ta miała otworzyć drogę Morawskiemu do osiągnięcia pozycji naukowego autorytetu w tej dziedzinie. Na szczęście nic takiego się nie stało. 6 lipca 1952 roku w „Trybunie Ludu”, organie KC PZPR, ukazała się krytyczna recenzja Jadwigi Siekierskiej pod znamienym tytułem *Przeciw wulgaryzacji*⁶. Morawskiemu odmówiono przyjęcia na ówczesny parnas marksistów ze specjalnością estetyka. Nie uniknął, podobnie jak Leszek Kołakowski, „Heglowskiego ukąszenia” i powiększył grono wyznawców świeckiej religii. Wyznawcy ci nie czekali na raj po śmierci, ale uważali, że należy zbudować go tutaj na Ziemi (Guczalska, 2008, ss. 195–206; Turoń-Kowalska, 2018). Morawski, po latach, w artykule pod znamienym tytułem *Ukąszenia i przeciwtoksyny, albo omamy i ocucenia* tak odniósł się do tego momentu: „Tak oto nieświadom

⁶ Siekierska w artykule tym sformułowała m.in. zarzut wobec autora o wątpliwych wartościach naukowych, o apodyktyczności autora, o uproszczonym posługiwaniu się pojęciem „klasowość” i „partyjność”, o prymitywizowaniu niemal każdej tezy Marksa. Morawski napisał odpowiedź na recenzję Siekierskiej: *Przeciw nieuczciwości*, w której bronił swojego stanowiska. Żadna jednak redakcja nie chciała tej odpowiedzi opublikować.

swych pomyłek i sprzeczności myślowych zamieniłem marksizm w ewangelię. [...] Napisałem skrypt teoretyczny – dzieło żałosne [...] Racjonalność argumentacji była rzekoma, skoro z góry zakładałem, że tak być musi, i ci, którzy myślą inaczej, nic nie rozumieją” (Morawski, 1984b, ss. 15–16). Z punktu widzenia przyszłych dokonań Morawskiego to, co się wówczas wydarzyło, było zbawienne (drugi raz podobne wydarzenie będzie miało miejsce w 1968 roku). Co prawda Morawski został zwolniony z Uniwersytetu Jagiellońskiego i przeniesiony na stanowisko samodzielnego pracownika nauki w Instytucie Sztuki w Warszawie. Wydarzenie to jednak spowodowało korektę zainteresowań i otworzyło nowy rozdział w rozwoju naukowym.

Czas wypracowania własnych rozstrzygnięć w estetyce i filozofii sztuki

1. Historia idei estetycznych i artystycznych

Morawski, w ramach pracy w Instytucie Sztuki, wrócił do problematyki m.in. swojej pracy doktorskiej. Rozpoczął badania nad historią idei artystycznych i estetycznych poczynając od XVIII wieku. Efektem tego było ukazanie się następujących prac: *Program sztuki narodowej w krytyce i teorii artystycznej lat 1830–1860* (1955), *Rozwój myśli estetycznej od Herdera do Heinego* (1957) oraz wspólnie z E. Grabską antologia *Myśli o sztuce w dobie romantyzmu* (1961), a także *Studia z historii myśli estetycznej XVIII i XIX wieku* (1961). Morawski w tym okresie wypracował metodologię badania historii estetyki (Morawski, 1971a, ss. 372–380). Przykładem klasycznym zastosowania tego sposobu jest książka poświęcona niemieckiej teorii sztuki od Herdera do Heinego. Prezentowane tam poglądy estetyczne w ich zmienności są pozbawione prezentacji i opisu jednostkowych faktów (antyidiografizm). Morawski koncentruje się na sytuacji społeczno-ekonomicznej, politycznej, a w części końcowej na analizie kwestii estetyki. Ten sposób eksplikacji sensu i charakteru poglądów estetycznych polegał na powiązaniu ze sobą kolejno omawianych warstw po to, by rdzeń prezentowany na końcu zyskał swoją wielowymiarowość. W powyższych pracach pisanych w latach 50. ta metoda w pełni się powiodła. Do nieudanych prób jej zastosowania należy zaliczyć rozprawy o Herbercie Readzie⁷ (Morawski, 1953, ss. 113–178; 1958c, ss. 83–89; 1965, ss. 173–188; 1977, ss. 70–88; 1982, ss. 221–246; 1994, ss. 201–233) i André Malraux⁸ (Morawski, 1954, ss. 30–104; Morawski, 1966; 1970b, ss. 31–40; 1970a, ss. 87–102; 1974c, ss. 334–349; 1983, ss. 330–344; 1984a, ss. 121–134).

⁷ Morawski ze swoich zarzutów co do koncepcji sztuki użytkowej u H. Reada wycofał się w artykule *Gropiusa teoria „Bauhausu”*. W kolejnych swoich publikacjach poświęconych Readowi w coraz większym stopniu przyznawał mu rację.

⁸ Chodzi tu o tekst S. Morawskiego, *Krytyka poglądów estetycznych A. Malraux*. Całkowitą weryfikację zajętogo tam stanowiska zawiera książka S. Morawskiego, *Absolut i forma. Studium o egzystencjalistycznej estetyce André Malraux*, co kontynuuje w późniejszych artykułach.

2. Teoretyczne rozstrzygnięcia w obszarze filozofii sztuki, estetyki i teorii sztuki

Praca nad wypracowaniem własnego stanowiska Morawski prowadził w trzech po sobie następujących etapach, które wzajemnie znosząc się, uzupełniały. Podokres ten charakteryzuje się trzema zasadniczymi etapami w pracy nad filozofią sztuki i nad teorią estetyczną. Pierwszy to poznanie i zrozumienie poglądów odgrywających istotną rolę w budowaniu własnego stanowiska. Następny etap to krytyka poglądów kluczowych oraz zbieżnych z budowaną teorią. Trzeci, wynikający z dwóch poprzednich, to budowanie własnego stanowiska zarówno w obszarze filozofii sztuki, jak i estetyki. Propozycja uporządkowania w ten sposób tak bogatego podokresu wydaje się nieco sztuczna. Po pierwsze dlatego, że Morawski nie zaczynał od początku swojej pracy naukowej. Po drugie, jeżeli już można wskazać na takie etapy, czego przykładem są ukazujące się artykuły, to w praktyce nie występują one bądź w takiej kolejności, bądź wzajemnie się na siebie nakładają. Po trzecie zaś Morawski od tego okresu (rozpoczęcie pracy w Katedrze Estetyki Uniwersytetu Warszawskiego) traktował swoje poglądy i zajmowane stanowiska jako kwestię otwartą na dalsze modyfikacje. A zatem po dopełnieniu się tak zaproponowanego trzeciego etapu mamy znów powrót do poprzednich. Tak więc budowanie własnego stanowiska, przy takich rozstrzygnięciach co do metody, nie osiąga właściwie swojego celu, jest *in statu nascendi*.

Sposobem na rozumiejące przyswojenie sobie ważnych rozstrzygnięć z tego obszaru było m.in. publikowanie recenzji. Morawski od 1956 do 1969 roku opublikował ok. 58 recenzji książek, czasopism i artykułów. Głównie chodziło o sprawdzenie wagi własnych rozstrzygnięć i argumentacji w konfrontacji z konkurencyjnymi, bądź przeciwnymi stanowiskami. To co było podstawą własnego stanowiska wiązało się ze studiowaniem przez Morawskiego estetyki Romana Ingardena (Morawski, 1958a, ss. 8,11; 1958b, s. 7; 1958d, ss.17–32; 1963, ss. 175–205; 1970c, s. 4; 1970d, ss. 261–282; 1971b, ss. 243–256; 1974a, ss. 143–158; 1986, ss. 383–386). Tutaj wykrystalizowały się główne problemy, które wymagają stawiania pytań i poszukiwania trafnych odpowiedzi⁹. Ponadto powrót do reinterpretacji filozofii sztuki A. Malraux i H. Reada. Morawski konsekwentnie dokonuje reinterpretacji podstawowych kategorii zarówno w estetyce, jak i filozofii sztuki, którymi dotychczas się posługiwał. Efektem tego są publikowane głównie recenzje książek o powyższej problematyce, gdzie autor wypróbuje zasadność swoich rozstrzygnięć i wagę wykorzystywanych argumentów. To daje mu podstawę do formułowania własnego stanowiska, m.in. w takich kwestiach, jak rozumienie sztuki, procesu twórczego, dzieła sztuki, odbiorcy, pojęcia wartości artystycznych/estetycznych, ich klasyfikacji i hierarchizacji, rozumienia estetyki, jej przedmiotu poznania, metod badawczych, a także struktury wewnętrznej.

⁹ Stefan Morawski formułował pytania również w bogatej korespondencji z Romanem Ingardenem, której fragment znajduje się w Cyfrowym archiwum Romana Ingardena (<http://ingarden.archive.uj.edu.pl/archiwum?keyword=Morawski>, dostęp: 14.04.2021).

Na tak schematycznie nakreślonej metodologii pracy dotyczącej estetyki (filozofii sztuki) nakładała się druga, która w zdecydowanej mierze dotyczy bądź historii sztuki, bądź historii estetyki. Polega ona na ujmowaniu materiału w jego historycznym i systematycznym kontekście, określaniu z jednej strony właściwości dla niego najbardziej charakterystycznych – wyróżniających go spośród innych, z drugiej elementów wspólnych, zarówno w wymiarze diachronicznym, jak i synchronicznym. Morawski swoją pracę z tych lat tak scharakteryzował: „Podjąłem zatem próby przebudowania prac historycznych i teoretycznych, w tym duchu, aby po pierwsze pojęciom estetycznym używanym przez marksistów nadać określony wyraźny sens, po drugie, każdą kategorię i każde zastane rozważanie rozpatrzyć w sposób krytyczny, po trzecie, materiał ująć tyleż w kontekście dziejowym co systematycznym, po czwarte, powiązać ze sobą analizę ciągów idiogenetycznych z alogenetycznymi, szukać ich wzajemnego wobec siebie podparcia, wreszcie, po piąte, nastawić się na wychwytywanie opozycji i antynomii dla uwyrażnienia żywej, dialektycznej myśli” (Morawski, 1984b, s. 17). Taką rolę odegrała najlepsza praca, która wyszła spod pióra Morawskiego *Absolut i forma. Studium o egzystencjalistycznej estetyce André Malraux*. Morawski stworzył strukturę poglądów estetycznych Malraux, które wynikały z wyborów autorskich: „Wybrałem bowiem, wyakcentowałem oraz uporządkowałem jego tezy w taki sposób, by stworzyć podstawy do polemiki skoncentrowanej wokół spraw dla estetyki współczesnej najważniejszych.” (Morawski, 1966, s. 7). Malraux potraktowany został jako filozof i historyk sztuki, gdzie jego twórczość w tym zakresie podlega weryfikacji. Ponadto Morawski wycofał się z poprzednich zarzutów co do świadomej, czy bezwiednej mistyfikacji Malraux w obszarze jego ideologii. Powodem tego było uświadomienie sobie, że teksty te adresowane były również do bardzo kompetentnej grupy odbiorców: artystów, krytyków, koneserów i autentycznych miłośników sztuki. Ponadto Malraux „jest rzecznikiem jej postaw, a nie snoba-burżua [...] mówi przecież jako artysta o artystach [...] z jego niezwykłą wrażliwością estetyczną i budzącą podziw wnikliwością spostrzeżeń ujawnia bogactwo wewnętrzne sztuki” (Morawski, 1966, s. 156). Jest to ważne ustalenie, ale nie kluczowe. Istotne jest, zdaniem Morawskiego, to że mamy tu do czynienia z motywami antyalienacyjnymi: protestem przeciw sytuacji kulturowej i artystycznej naszych czasów i absolutyzacją sztuki jako ostatniej i jedynej szansy ucieczki człowieka przed wielorakim bezsenssem egzystencji. „Człowiek musi przekroczyć swą dolę ludzką, ale w transcendencji nie osiąga żadnego boga. Absolutem staje się sam akt transcendencji [...]. Malraux znajduje więc autentyczne rozwiązanie w działaniu artystycznym. [...] Sztuka ma być tym fenomenem, w którym gatunek ludzki realizuje swą nieśmiertelność, artysta zaś jest tym szczególnym osobnikiem, który autentycznie, czyli heroicznie, zмага się z bezsenssem egzystencji i pozwala innym przeżywać to samo” (Morawski, 1966, ss. 162–163).

Morawski w tym czasie, jak można przypuszczać, podjął starania o uzyskanie stypendium naukowego, które zostało mu przyznane w sierpniu 1961 roku z Fundacji

Forda. W następnym roku w ramach przyznanego stypendium, od 6 do 25 stycznia, przebywał w Londynie. Celem tego pobytu były spotkania z czołowymi estetykami wielkiej Brytanii oraz przeprowadzenie kwerendy bibliotecznej: „I came here with the idea to meet the most prominent aestheticians in Great Britain, to talk to them and to have a look at the libraries where there are books and periodical and decide which of them, unavailable in my country, might be of advantage to my work” (Morawski, 1962). W trakcie tego pobytu Morawski spotkał się m.in. z prof. R. Sawem, H. Osbornem, prof. R. Meagerem, R. Wellheimem, A. Ehrenzweigem, prof. S. Hampshirem, prof. L. Arnaudem, dr J.P. Hodinem, prof. P. Strawsonem i A. Quintonem. Wziął również udział w seminarium prowadzonym przez prof. R. Sawa w Birkbeck College University of London, gdzie wygłosił wykład na temat współczesnej estetyki polskiej i rosyjskiej. W trakcie pobytu zwiedził National Gallery, Tate Gallery oraz najważniejsze wystawy sztuki współczesnej. 25 stycznia wszedł w Southampton na pokład statku pasażerskiego M/S Queen Mary i wyruszył w rejs do Nowego Jorku. Podróż trwała sześć dni. 30 stycznia statek dotarł do Nowego Jorku. Morawski przebywał w USA do 29 lipca, a następnie trzy miesiące spędził w zachodniej Europie.

Po powrocie rozpoczął organizację i prowadzenie ogólnopolskiego konwersatorium estetycznego dla doktorantów i doktorów przy Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, które działało do 1968 roku.

Wyjazd do Londynu i Stanów Zjednoczonych, jak można przypuszczać, umożliwił Morawskiemu częstsze uczestnictwo w międzynarodowym życiu naukowym. W 1963 roku prowadził wykłady na Uniwersytecie w Uppsali. W 1964 roku po raz trzeci wziął udział w V Międzynarodowym Kongresie Estetyki w Amsterdamie razem z prof. R. Ingardenem, prof. W. Tatarkiewiczem i prof. M. Wallisem. W 1965 roku prowadził wykłady na Uniwersytecie w Moskwie, a w 1966 roku na Uniwersytecie w Helsinkach i na Uniwersytecie w Berkeley. Po raz czwarty wziął udział w Międzynarodowym Kongresie Estetyki w 1968 roku. Odbył się on wówczas w Uppsali.

W latach 60. XX wieku Morawski wypracował elementy własnego stanowiska w obszarze estetyki i filozofii sztuki. Publikował to w formie artykułów, które ukazywały się w prasie fachowej. Następnie zebrał je i przepracował w dwóch książkach. Pierwsza ukazała się w 1973 roku i nosi tytuł *O przedmiocie i metodzie estetyki*, druga zaś, będąca jej rozwinięciem i przepracowaniem, ukazała się w 1974 roku w języku angielskim *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics*.

W książce *O przedmiocie i metodzie estetyki* (Morawski, 1973) podejmuje się odpowiedzi na istotne pytania w świadomym uprawianiu estetyki¹⁰. Stanowisko Morawskiego ufundowane jest na relacjonizmie historyczno-kulturowym. W książce

¹⁰ Dla potrzeb niniejszego tekstu dokonałem przepracowania moich ustaleń na ten temat. Ze względu na przekroczenie, w tym artykule, limit objętości zmuszony jestem, z tego fragmentu zrezygnować i odesłać Czytelnika do mojej książki: *Filozofia sztuki Stefana Morawskiego* (2010).

O przedmiocie i metodzie estetyki (Morawski, 1973) nie wyjaśnia bliżej założeń tych rozstrzygnięć. Koncentruje się na tym, czym jest dzieło sztuki, przeżycie estetyczne, na kryteriach wartości estetycznej/artystycznej i kryteriach oceny dzieła sztuki.

Problematykę tę szczegółowiej prezentuje w drugiej kluczowej książce z tego okresu *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics* (Morawski, 1974b). Podstawą tej pracy są artykuły, głównie publikowane w języku angielskim oraz zagadnienia, które nie znalazły się w książce *O przedmiocie i metodzie estetyki* (Morawski, 1973). Morawski prezentuje tutaj autorską wersję estetyki, której podstawą są rozstrzygnięcia Karola Marksa i jego kontynuatorów. Jest ona daleka od mechanicznego, dogmatycznego podejścia obowiązującego wówczas wśród wyznawców marksizmu. Uważna lektura *Inquiries into...* pokazuje wszechobecny wpływ tych idei. Prezentuje, co we współczesnej mu Polsce mogło uchodzić za heterodoksję, stanowisko otwarte wobec rozlicznych odmian estetyki marksistowskiej i nurtów estetyki od niej się dystansujących. Ponadto książka jest dowodem na doskonałą orientację Morawskiego w historii estetyki, jak i we współczesnych nurtach filozofii i estetyki filozoficznej. Oprócz polemiki z kluczowymi poglądami Marksa i jego kontynuatorami Morawski konfrontuje swoje rozstrzygnięcia z fenomenologią, egzystencjalizmem, semiotyką a także ze sztuką awangardową i neoawangardową. To książka wymagająca od czytelnika wstępnej kompetencji, gęsta od argumentów i polemik tak z teoretykami marksistowskimi jak i niemarksistowskimi.

Należy zwrócić uwagę na odmienną konstrukcję *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics* (Morawski, 1974b) od *O przedmiocie i metodzie estetyki* (Morawski, 1973). Morawski podzielił materiał tej pracy na trzy części: podstawowe problemy aksjologiczne, wartości artystyczne – poznawcze i część trzecia geneza i funkcje wartości artystycznych. Część pierwsza zawiera rozstrzygnięcia i treści kluczowe dla stanowiska Morawskiego: kryteria oceny estetycznej, co to jest dzieło sztuki, kryteria estetycznej hierarchizacji dzieł sztuki i obiektywność oceny estetycznej. Część druga zawiera charakterystykę wartości kluczowych: ekspresji, mimesis i realizmu. Trzecia jest dopełnieniem o relację pomiędzy sztuką a społeczeństwem, główne i poboczne funkcje sztuki w kontekście alienacji, rozważania kończy związek sztuki z pornografią. Szczególnie część pierwsza jest konstrukcją reprezentatywną dla całości, wewnętrznie uporządkowaną i z bogatą argumentacją. Morawski wyjaśnia w niej, co rozumie pod pojęciem wartości estetycznej i jakie są podstawy filozoficzne jego poglądów w tej kwestii. Dokonuje typologii konkurujących stanowisk wobec wartości estetycznych i formułuje własne stanowisko w tej kwestii. Uzupełnieniem jest określenie miejsca aksjologii w estetyce oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie: co to jest sztuka i co to jest dzieło sztuki.

Wydaje się, że kluczową kwestią, która nie pojawia się w *O przedmiocie i metodzie estetyki* (Morawski, 1973) w tak rozbudowanej postaci, jest relacjonizm kulturowo historyczny, który tutaj Morawski określa mianem relacjonizmu społeczno-

-historycznego. Sądzę, że na tę kwestię należy zwrócić uwagę, gdyż stanowi ona podstawę dalszych rozstrzygnięć.

Podstawą wyjściową jest zdystansowanie się od stanowiska subiektywistycznego i obiektywistycznego w aksjologii. Alternatywą dla tych teorii, które obejmuje zarówno podmiot, jak i przedmiot, jest podejście „relacjonistyczne” lub „instrumentalne”, które może być socjologiczne lub psychologiczne (*gestalt*). Socjologiczne podejście wydaje się dla Morawskiego bardziej uzasadnione. „Spośród rozważanych do tej pory stanowisk, stanowisko relacjonizmu [socjologicznego – dop. P.J.P.] wydaje się najsolidniej uzasadnione. W szczególności jest tak, jeśli podejmiemy się, tak jak teraz, aby ustanowić relacjonizm w całkowicie historycznych ramach. [...] Obiektywne dane historyczne są dokładnie tymi podstawowymi danymi, które powinniśmy wykorzystać do opracowania relacyjnego opisu różnych mitów archetypy, topi itp.” (Morawski, 1974b, s. 27).

Zgodnie z tym poglądem kryteria estetyczne są określane przede wszystkim przez grupę społeczną, w której się znajdują i odpowiednio się różnią w zależności od grupy. O smaku tutaj mówi się, że jest „zbiorowy” *sensus communis*. Istotą stanowiska Morawskiego jest to, że wartości w sztuce powracają w jej historii, ale nie są ani względne, ani obiektywne. Jednym ze sposobów uniknięcia tych zagrożeń jest przypisanie fundamentalnego znaczenia kategorii genezy w sztuce. To zaś Morawski przyjmuje od Marksa: „Dlatego zmysły człowieka społecznego są innymi zmysłami niż zmysły człowieka niesocjalnego; dopiero poprzez rozwinięte przedmiotowo bogactwo istoty ludzkiej bądź rozwija się, bądź się dopiero tworzy bogactwo subiektywnej zmysłowości ludzkiej: muzykalne ucho, oko wrażliwe na piękno formy, słowem, zmysły zdolne do ludzkich doznań, zmysły, które potwierdzają się jako siły istoty ludzkiej” (Marks, 1844). Innymi słowy, w człowieku tkwią możliwości, które mogą być rozwinięte dzięki sztuce, ale pojawiły się one i zostały urzeczywistnione wraz z rozwojem zmysłów w *praxis*. W ten sposób, na przestrzeni dziejów, wypracowuje się wzorzec tworzenia i doceniania sztuki. Z tej koncepcji genetycznej można wyprowadzić specyfikę wartości sztuki, sztuki jako sztuki, jako produktu historycznego, czyli produktu kumulatywnej interakcji człowieka z przyrodą i społeczeństwem. W toku rozwoju siły subiektywne i obiektywne współdziałają ze sobą, określając specyfikę struktury sztuki.

W okresie tym (1958–1974) Morawski ukształtował właściwą sobie orientację światopoglądową i metodologiczną, którą wykorzystywał w późniejszym uprawianiu estetyki (filozofii sztuki). Tę orientację prezentowaną w estetyce (filozofii sztuki) można określić mianem nieortodoksyjnej, otwartej orientacji marksistowskiej. Morawski, m.in. pod wpływem środowiska Warszawskiej Szkoły Historyków Idei, zaczął traktować marksizm jako jeden z możliwych paradygmatów uprawiania estetyki (filozofii sztuki), gdzie w sumie chodzi o równoprawne traktowanie różnych propo-

zycji, których zasadność sprawdzana jest poprzez starcie się ich argumentacji. W latach 60. i później marksizm przestał być dla niego kluczem otwierającym wszystkie drzwi w estetyce i filozofii sztuki. Przestał on również wierzyć w możliwość istnienia jednej metody filozoficznej, która jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki rozwiązałaby wszystkie problemy. Jego estetyka (filozofia sztuki) z marksizmu przejęła historyzm, z tym że dla Morawskiego była to głównie kategoria światopoglądowa, ontologiczno-społeczna, aksjologiczna, a dopiero z owych rozstrzygnięć wynikał jej wybór jako metody. Marksizm Morawski wykorzystywał również do określania pewnych elementów pola estetycznego, takich jak geneza i funkcja zjawisk estetycznych, charakterystyka dialektycznych związków pomiędzy zjawiskami estetycznymi a życiem społecznym w ich ustawicznej zmienności. Ponadto wybrał w tym okresie orientację marksistowską, gdyż uważał, że spośród innych możliwości to właśnie ta postawa filozoficzna najbardziej nadaje się do współpracy z pozostałymi naukami szczegółowymi. Innym jeszcze, równie ważnym, powodem wyboru tej orientacji była wiara Morawskiego w utopię, która na gruncie marksizmu była oferowana. Chodzi tu o *homo aestheticus*, eschatologię estetyczną, czyli o przeświadczenie, że przeobrażenie jakości duchowej człowieka jest możliwe między innymi dzięki sztuce (wycofał się z tego w latach 90.).

BIBLIOGRAFIA

1. Dziemidok, B. (1985). Estetyka (filozofia sztuki) Stefana Morawskiego. *Ruch Filozoficzny*, 1–2, 15–23.
2. Guczalska, K. (2008). Ukąszenie Miłosza. Hegel jako figura retoryczna. W: J. Skoczyński (red.), *Polskie Ethos i Logos (195–206)*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
3. Ingarden, R. (1948). Opinia o kwalifikacjach naukowych p. dr. Stefana Morawskiego, Kraków 30 XI 1948 r. W: *Teczka akt personalnych Stefana Morawskiego*. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego.
4. Marks, K. (1844). *Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r.* Pobrane z: <https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1844/rekopisy/rekopisy.htm#R04>.
5. Morawski, S. (1951). *Szkice z podstawowych zagadnień estetyki marksistowskiej*. Kraków: Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie.
6. Morawski, S. (1952). *Szkice z podstawowych zagadnień estetyki marksistowskiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki.
7. Morawski, S. (1953). Krytyka poglądów estetycznych Herberta Reada. *Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki, Krytyki Artystycznej oraz Badań nad Sztuką*, 2, 113–178.
8. Morawskiego, S. (1954). Krytyka poglądów estetycznych A. Malraux. *Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki, Krytyki Artystycznej oraz Badań nad Sztuką*, 3–4, 30–104.
9. Morawski, S. (1958a). Estetyczne królestwo Ingardena. *Nowa Kultura*, 27, 8–11.

10. Morawski, S. (1958b). Estetyczne królestwo Ingardena. Sprostowanie. *Nowa Kultura*, 28, 7.
11. Morawski, S. (1958c). Gropiusa teoria „Bauhausu”. *Przegląd Humanistyczny*, 3, 83–89.
12. Morawski, S. (1958d). Ingardenowska koncepcja sztuki filmowej. *Kwartalnik Filmowy*, 4, 17–32.
13. Morawski, S. (1960). O przedmiocie, metodach i zadaniach estetyki. *Kultura i Społeczeństwo*, 1–2, 235–246.
14. Morawski, S. (1962). *Ze zbiorów prywatnych: Report of my visit to London within the three weeks* (6th–25th January).
15. Morawski, S. (1963). Przedmiot i metoda estetyki. *Studia Filozoficzne*, 3–4, 175–205.
16. Morawski, S. (1965). Posłowie. W: H. Read, *Sens sztuki* (173–188). Warszawa: PWN.
17. Morawski, S. (1966). *Absolut i forma. Studium o egzystencjalistycznej estetyce André Malraux*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
18. Morawski, S. (1970a). Estetyka egzystencjalistów czy egzystencjalistyczna?. *Twórczość*, 5, 87–102.
19. Morawski, S. (1970b). Malraux i inni. *Odra*, 6, 31–40.
20. Morawski, S. (1970c). Roman Ingarden. *Współczesność*, 15, 4.
21. Morawski, S. (1970d). Szkoła stawiania pytań cz. 1. *Studia Estetyczne*, VII, 261–282.
22. Morawski, S. (1971a). Some Remarks on the Methodology of Writing the History of Aesthetics. W: *In Memoriam Panayotis A. Michelis* (373–780). Ateny: ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ.
23. Morawski, S. (1971b). Szkoła stawiania pytań cz. 2. *Studia Estetyczne*, VIII, 243–256.
24. Morawski, S. (1973). *O przedmiocie i metodzie estetyki*. Warszawa: Książka i Wiedza.
25. Morawski, S. (1974a). Eine Schule des Fragens zu R. Ingardens Buch. Erlebnis-Werk-Wert. *Zeitschrift für Aesthetik und Allgemeine Kunstwissenschaft*, XIX (2), 143–158.
26. Morawski, S. (1974b). *Inquiries into the Fundamentals of Aesthetics*. Cambridge, Massachusetts, London: M.I.T. Press.
27. Morawski, S. (1974c). Jeszcze o Malraux. Między kadzidłem a smołą. *Literatura na Świecie*, 3, 334–349.
28. Morawski, S. (1977). U filozoficznych podstaw światopoglądowych Herberta Read. *Res Facta*, 8, 70–88.
29. Morawski, S. (1982). Posłowie. W: H. Read, *Sens sztuki* (221–246). Warszawa: PWN.
30. Morawski, S. (1983). „Negatywna teologia” André Malraux. *Literatura na Świecie*, 8, 330–344.
31. Morawski, S. (1984a). Powtórka z egzystencjalizmu. *Akcent*, 2, 121–134.
32. Morawski, S. (1984b). Ukąszenia i przeciwtoksyny albo omamy i ocucenie. W: T. Porada (red.), *Stefan Morawski – szkic do portretu. Materiały z okazji jubileuszu 60-lecia* (13–19). Łódź: Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Uniwersytet Łódzki, Galeria Art Forum.
33. Morawski, S. (1986). On Ingarden’s selection Paper in Aesthetics. *Canadian Philosophic Review*, VI (8), 383–386.
34. Morawski, S. (1989). Szok. Anna Mieszczanek rozmawia z prof. Stefanem Morawskim. W: E. Żylińska (red.), *Krajobraz po szoku* (17–32). Warszawa: Wydawnictwo Przedświt.
35. Morawski, S. (1994). Posłowie. W: H. Read, *Sens sztuki* (202–233). Warszawa: PWN.

36. Morawski, S. (1995). 02.08 – 06.09.1944. Wybrane i dziurawe reminiscencje. W: J.J. Jadacki, B. Markiewicz (red.), *Próg istnienia. Zdziękowane pokolenie (87–90)*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Filozoficzne.
37. Morawski, S. (1996). Kto-m zacz?. W: M. Turski (red.), *Losy żydowskie: świadectwo żywych (80–118)*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej.
38. Morawski, S. (2001). Władysław Tatarkiewicz – co dla mnie znaczył. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria, 1*, 65–66.
39. Morawski, S. (2004). Selected frayed memories (August 2 – September 6, 1944). *Dialogue and Universalism, 5–6*, 173–181.
40. Przybysz, P.J. (2010). *Filozofia sztuki Stefana Morawskiego*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
41. Turoń-Kowalska, A. (2018). *Historia pewnego złudzenia. „Hegłowskie ukąszenie” Leszka Kołakowskiego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.